

КОНЦЕПТ ХИТРИСТЬ І ЙОГО ТЕЗАУРУСНІ ЗВ'ЯЗКИ (на матеріалі паремій української, російської, англійської та італійської мов)

Письменна Юлія Олександрівна
асистент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена контрастивному вивченню концепту "хитрість" на матеріалі паремій української, російської, англійської та італійської мов. Досліджуються універсальні та національно-специфічні семантичні складові концепту, його тезаурусні зв'язки, роль і місце в концептосфері етнічної культури. На підставі мовних фактів формулюються висновки щодо етнічної специфіки світобачення та морально-ціннісних орієнтирів соціокультурних спільнот.

Ключові слова: когнітивна семантика, концепт, тезаурусний рівень мовної особистості.

Сучасні методологічні засади дослідження лексичної семантики, що сформувалися в межах когнітивної лінгвістики (ширше – антрополінгвістики, сфокусованої на когнітивних і культурологічних вимірах мовних явищ у нерозривному зв'язку із суб'єктом пізнання), орієнтовані на вивчення мовного значення як психічного феномену. У межах лінгвістичної когнітології значення розглядається як ментальна структура, включена в моделі знання і думки і позначена національно-культурною специфікою мовної свідомості етнічної особистості – представника певної соціокультурної спільноти [Див. Болдырев 2004; Голубовська 2004; Рахілина 1999 та ін.].

Згідно вже традиційної класифікації академіка Ю.М. Караулова мовна особистість має стратифікаційну будову, і в її структурі виділяються три рівні: вербально-семантичний, тезаурусний, мотиваційний. Тезаурусний рівень організації мовної особистості може бути названий лінгвокогнітивним, адже на ньому реалізується не семантика слів і виразів, а знання людини [Караулов 1987, 171–172]. Дослідження когнітивного рівня мовної особистості, що містить національно-мовну картину світу носія певної лінгвокультури, виявлення етноспецифічних маркерів мовної ментальності на тлі універсального логіко-поняттєвого мисленнєвого каркасу людства складає актуальну проблематику сучасних лінгвістичних студій, зокрема, присвячених питанням лексичної семантики. Вивчення лексичного значення не може обмежуватися виключно вербально-семантичним рівнем, адже "...значення слів у системі мови співвіднесені з певним когнітивним контекстом – когнітивними структурами, або блоками знань, які стоять за цими значеннями і забезпечують їх розуміння. Визнання визначальної ролі когнітивного контексту в процесах формування і розуміння мовних значень і пояснює необхідність залучен-

ня до мовного аналізу як мовних, так і немовних (енциклопедичних) знань" [Болдырев 2004, 24–26].

Відповідно до тлумачення значення як ідеальної синкретичної структури, слушним видається розгляд концепту як ментального утворення, що цілісно репрезентує предмет чи явище в усій його численних зв'язках з іншими предметами і явищами в свідомості людини [Голубовська 2004, 90]. Концепти характеризуються неоднаковим співвідношенням універсальних та етноспецифічних компонентів у їх складі. Так за класифікацією М.Ф. Алефіренко, розрізняються концепти-універсалиї і концепти-унікалії, які, власне, і відображають різноманітність світоглядів і світорозумінь, представлених різними етнокультурними спільнотами [Алефіренко 2004, 70].

Отже, метою цієї статті є контрастивне вивчення концепту "хитрість", що належить до базових понять морально-етичної сфери етнічних спільнот, визначення його універсальних та національно-специфічних рис в кожній з досліджуваних лінгвокультур, що, в свою чергу, дозволить зробити висновки щодо ціннісних орієнтирів різномовних етносів. Актуальним видається вивчення способів мовної реалізації концепту, його асоціативних зв'язків, опозитивних понять, що визначають місце "хитрості" в концептосфері національної культури і демонструють принципи організації мовного матеріалу на тезаурусному рівні етномовної особистості.

Пейоративне осмислення хитрості є одним із наріжних каменів морально-етичної сфери етносів. Хитрість виникла одночасно зі злом, вона, власне, є втіленням зла: субстантивованим прикметник "лукавий" вживається як ім'я диявола в українській і російській мові; італ. *malizia* (від лат. *malitia* < *malus* – "поганий") узагальнює у своїй семантиці "хитрість", "підступність", "злий намір". Етичні уявлення етносів, значною мірою зумовлені релігійними віруваннями, відбито в таких пареміях: укр. *Хитрого од лукавого не відрізниш; Сухий хорт, а хитрий, як чорт; Де простота, там і доброта, а де хитрощі – чортам радощі* [ПП, 378]; рос. *Будешь лукавить, так чёрт задавит; Где просто, там ангелов со сто, а где хитро, там ни одного; Правдивому мужу лукавство ни по нужу* [ПРН, I, 150]; італ. *Quando i furbi vanno in processione il diavolo porta la croce* – "На чолі процесії хитрунів диявол несе хрест"; *La malizia prende in giro la giustizia* – "Хитрість сміється над справедливістю"; *Dove non c'è malizia, non c'è peccato* – "Де немає хитрості, немає і гріха"; *La malizia fa il peccato* – "Хитрість грішить" [DPI, 643].

З іншого боку, в усіх досліджуваних мовах констатується обмеженість "хитрого розуму", недовговічність успіху, що досягається нечесним шляхом: укр. *І хитрого лиса можна зловити; Хитрощами недовго проживеш; Не прикидайся вівцею – вовк з'їсть; Не рий яму другому, бо сам вскочиш* [ПП, 379–380]; рос. *На двоих господ недолго послужишься; Тот к добру не управит, кто в делах лукавит; Хитра, мудра казанс-*

кая, а хитрей её астраханская; Не копей другому ямы: сам в неё ввалишься [ПРН, I, 153]; італ. *I furbi s'acchiappano coi furbi* – "Хитруни ловляться хитрунами"; *Anche i piu furbi ci cascano una volta* – "Навіть найбільші хитруни інколи хиблять"; *La malizia beve il suo veleno* – "Хитрість (підступність) п'є власну отруту" [DPI, 643]. Англ.: *Too much cunning undoes* – "Надмірна хитрість шкодить"; *Though the fox run, the chicken has wings* – "Хоча лис бігає, курка має крила"; *The fox knows much, but more he that catches him* – "Лис знає багато, але ще більше знає той, хто упіймав його"; *To a crafty man, a crafty and a half* – "На хитруна знайдеться півтора хитруна"; *At length the fox is brought to the furrier* – "Колись лисиця потрапить у руки до мисливця" [PDP, 33].

У українській та російській лінгвокультурі хитрість у її негативно маркованих іпостасях репрезентована улесливістю, лицемірством, брехливістю, підступністю: укр. *Тихий та божий, а чорта з язика не спускає; Щобече, як соловей, а кусає, як гадюка; В очі любить, а за очі губить; Не той собака кусає, що гавкає, а той, що мовчить та хвостом крутить; Не говів, та проскурку з'їв; Не так страшно п'яти вовків, як улесливого лиходія; На словах милості просить, а за халявою ніж носить* [ПП, 378–379]. Рос.: *Лихва да леть дьяволу в честь; Лестью и душу вынимают; Хлеба не ест, вина в рот не берёт, а всегда сыт и пьян живёт; Уху сладко, глазам падко, а съешь – гадко; Не укусил, так натравил; Одному богу молится, а другому кланяется; Речи, как мёд, а дела, как полынь; Глядит лисой, а пахнет волком* [ПРН, I, 151–152]. Як бачимо, східнослов'янські культури дуже чутливо реагують на будь-які прояви лицемірства у ставленні і категорично їх засуджують, використовуючи експресивно-оцінні мовні засоби, зокрема зооморфні метафори – лис, собака, вовк, гадюка, а також сенсирілію "солодкий" (та "мед" як її еталонне втілення) у вторинному негативно-маркованому метафоричному значенні. На нашу думку, наведені українські паремії, зокрема, є засобом мовної реалізації концепту "щирість" як опозитивного до "хитрості" етномаркованого поняття, що посідає одне з ключових місць у тезаурусі культури українського етносу (семантичний аналіз концепту "щирість" на тлі його перекладних відповідників див.: [Письменна 2005]). Слабка представленість "щирості" в афоризмах не суперечить її "концептуальному" статусу в українській лінгвокультурі, адже "питання про те, чи вербалізовані когнітивні структури значення в системі мови окремими словами чи ні, в принципі не є суттєвим (важливим є сам факт вербалізації чи іншої актуалізації даних когнітивних структур)" [Болдырев 2004, 26]. Імплицитне функціонування "щирості" в українському пареміологічному фонді, входження семантичних компонентів даного концепту до численних афоризмів, що засуджують хитрість, і є прикладом такої актуалізації.

У національно-мовних картинах світу хитрість здобуває неоднозначне тлумачення та неоднорідну аксіологічну маркованість. У ряді паремій

хитрість розглядається як особливий "різновид" прагматично-орієнтованого розуму, що допомагає людині вирішувати життєві завдання. Хитрість у такому тлумаченні перебуває у відношеннях "додаткової дистрибуції" з мудрістю, спритністю, життєвим досвідом і отримує досить позитивну оцінку в колективній етнічній свідомості: укр. *Мужик хитріший від чорта; він і мертвий із петлі вивернеться; Де не можна перескочити, то треба перелізти; Стара лисиця від собак захиститься; Старого лиса не виведеш з ліса; І кози ситі, і сіно ціле; Хитра молодиця і без міри змеле* [ПП, 378–381]; рос. *На барскую мудрость мужицкая хитрость; Богу молись, а чёрта не гневи; Умей угодить и на угодного, и на неугодного; Худа увёртка, а без неё нельзя; Нельзя перескочить, так можно подлезть; Ласковое теля двух маток сосёт; И волки сыты, и овцы целы; Смалчивай, невестка, сарафан куплю* [ПРН, I, 151–154]. Англ. *Cunning surpasses strength* – "Хитрість переважає над силою"; *Wiles help weak folk* – "Хитрощі допомагають слабким людям"; *If the lion's skin cannot, the fox's shall* – "Там, де не зможе лев, зможе лис" [PDP, 32]; італ. *Il furbo sa prendere due piccioni con una fava* – "Хитрун вміє однією кулею вбити двох голубів"; *Lo scaltro con un dono si fa due amici* – "Хитрун одним подарунком знаходить двох друзів"; *L'avveduto con una figliola si fa due generi* – "Хитрун з однією дочкою знаходить двох зятів"; *Chi non ha malizia non vada al mercato* – "Хто не знає хитрості, нехай не ходить на ринок"; *Ogni bottega ha la sua malizia* – "У кожної майстерні є свої хитрощі" [DPI, 643].

Слід відзначити, що в українському і особливо в російському афористичному фонді застосування хитрості все ж таки сприймається як вимушена міра та осмислюється як компроміс із совістю. Зокрема, конотативний потенціал лексем *подлезть, смалчивать, угождать, уворачиваться*, що вживаються для опису "мудрої хитрості", є вочевидь негативно маркованим і несумісним із *відвертістю* та *сердечністю* та соціокультурними нормами поведінки даного мовного ареалу. Для західноєвропейського мовно-культурного простору характерними вимогами щодо поведінки є здатність "...управляти собою, своїми пристрастями, своїм майном, своїм часом, що поєднується із намаганням певним чином контролювати і своє оточення, наприклад, обертати дружбу собі на користь, вміти навіть із спілкування з поганими людьми здобути якусь вигоду" [Осовская 1987, 390]. Звідси широке використання "маніпулятивності" у спілкуванні [Кузьменкова 2005, 7], що зумовлює позитивну аксіологію "хитрості".

Яскравим прикладом тому слугує почасті поблажливе ставлення до хитрості в італійській культурі: *furbo* – "хитрун" – це спритний розумник без забобонів, наділений фантазією, що сприймає реальність діалектично і грає на цьому, знаходячи в дурнях свого ідеального партнера [DPI, 471]: *Dopo aver fatto i furbi il Signore devette fare gli sciocchi* – "Після того, як Бог створив хитрунів, він мусив створити і дурнів"; *Per fare i furbi ci vogliono i minchioni* – "Щоб бути хитрунами, потрібні дурники"; *Senza tonti*

i furbi moriranno di fame – "Без дурнів хитруни померли б з голоду"; *Per ogni volpe in giro c'è sempre un pollo a tiro* – "Для кожної лисиці в місцині є курка на обід" (*pollo* – "курка"; у вторинних метафоричних значеннях "дурень, тюхтій"); *Dovunque giri gli occhi per un furbo cento sciocchi* – "Куди не кинь оком, на одного хитруна сто дурнів"; *Tutte le mattine s'alzano un furbo e un bischero: se s'incontrano, affare e fatto* – "Кожного ранку встають хитрун і дурень: якщо зустрінуться – справу зроблено" (вживається серед комерсантів) [DPI, 471–472].

Звернімо увагу на яскраво позначені національною специфікою паремії, що презентують практичне уявлення про "розум" і "дурість" в італійському мовно-культурному ареалі: *Saggio è colui che impara a spese altrui* – "Розумний той, хто вчиться за чужий рахунок"; *Savio è colui che leva dal buco la serpe con la mano altrui* – "Розумний той, хто дістає змію з дірки чужою рукою"; *Bisogna far sciocco per non pagare il sale* – "Якщо хочеш спокійно жити, видавай себе за дурня"; *Fare lo scemo per non pagare dazio* – "Прикинутись дурником, щоб не платити податок"; *Il savio sa essere pazzo al momento giusto* – "Розумний вміє бути дурнем у потрібний момент"; *Non è sempre savio chi talvolta non è pazzo* – "Не зовсім розумний той, хто іноді не вміє бути дурнем"; *Fare il matto spesso conviene* – "Часто потрібно бути дурнем"; *Coi pazzi convien pazzeggiare* – "Із дурнями слід придурюватися" [DPI, 856]. З позицій, наприклад, українських світоглядних засад, у наведених афоризмах вочевидь ідеться не про розум чи дурість, а саме про хитрість, що, за своїми онтологічними характеристиками, легко набуває того вигляду, якого вимагає ситуація.

Схвальне ставлення до хитрості, відбите в італійському пареміологічному фонді, підсилюється скептичним осмисленням чесності: *Chi s'accontenta del giusto e dell'onesto prima perde il manico e dopo il cesto* – "Хто задовільняється справедливістю і чесністю, спочатку втрачає ручку, а потім і кошик"; *All'onesto mancò l'occasione* – "Для чесного ще не було нагоди"; *L'uomo onesto non si fece scoprire* – "Чесний той, кого не вдалося викрити"; *L'onesta non trova lode, eppure è tanto rara* – "Чесність не хвалять, хоча вона дійсно рідко зустрічається"; *Tutti onesti, ma il prosciutto è finito* – "Всі чесні, а шинка закінчилася"; *Tutti sono onesti a parole* – "Всі чесні на словах"; *Quando il bisogno picchia all'uscio l'onestà si getta dalla finestra* – "Коли біда на порозі, чесність викидається у вікно"; *All'onesto si da un po' di pane, al furbo un desinare* – "Чесному дістається трохи хліба, а хитрому – цілий обід"; *All'onesto si dà un guanciaie, al furbo due* – "Чесному дають одну подушку, а хитрому – дві" [DPI, 791].

На нашу думку, є всі підстави розглядати "хитрість (*furbizia*)" як "наскрізний концепт світобачення", значущий для розуміння італійської культури в цілому. Етноспецифічна аксіологічна маркованість (зі знаком "плюс", на відміну від інших досліджуваних культур) і широка представленість в афористичному фонді є лише частковим вираженням "ключо-

вого" характеру "хитрості" для ментальності італійської соціокультурної спільноти. Слід відзначити, що серед специфічних рис італійського національного характеру традиційно виділяються славнозвісний "південний" темперамент (екстравертна емоційність), жвавість, винахідливість і гнучкість мислення, вроджений "артистизм" (любов до мистецтва, властива всім соціальним стратамам і на сучасному етапі презентована, зокрема, регулярними проведеннями карнавалів та інших театралізованих свят, що носять "загальнонаціональний" характер за кількістю учасників) [Водозова 1903; Костюкович 2006 та ін.]. Невіддільність світського життя від церкви, що історично склалася на теренах італійської держави і внесла ряд суворих обмежень в соціальне і приватне життя, стимулювала пошуки альтернативних шляхів, що забезпечували б соціальну рівновагу та задовольняли потреби особистості. Тиск католицьких релігійних догм, накладений на національний темперамент, очевидно, зумовив розвиток феномену "хитрості", спрямованого на досягнення особистої мети без "зовнішніх" порушень закону. "Подвійне" життя італійського суспільства завжди було тематикою творів літератури і кіномистецтва, дискусій і анекдотів. Так, ревне католицтво в Італії співіснувало із впливістю кримінальних кланів, заборона розлучень – із легальним статусом "домів терпимості" тощо. Олена Костюкович описує надмірності в кухні еліти римського духовенства, що поєднувалося із пропагандою постів серед населення [Костюкович 2006, 445–473]. Ф. Стендаль оповідає про особливості влаштування римського життя: "Майже вся римська буржуазія носила духовний одяг. Якби який-небудь аптекар разом із дружиною і дітьми не був одягнений в костюм абата, його сусід-кардинал, напевне, перестав би купляти в нього ліки... Таким чином, у Римі можна було бачити тільки чорний одяг" [Стендаль 1959, IX, 356]. Наведені приклади ілюструють практичне застосування у повсякденному житті світоглядних засад, стисло виражених у популярному серед італійців прислів'ї: *Bisogna essere piu furbi che santi* – "Потрібно бути більше хитрими, ніж святими" [DPI, 472].

Отже, "хитрість" як концепт італійської культури є унікальним етноспецифічним поняттям, ключем до розуміння комплексу явищ суспільної, соціальної, морально-етичної сфери життя даного мовно-культурного ареалу. Італійську лексему *furberia* не можна прямо співвіднести з її іншомовними перекладними відповідниками, маркованими пейоративною аксіологією. "Хитрість" в італійській мові і культурі – це діалектичне явище, інтегративна частина поняття "розум", яка значною мірою визначає і формує етнічну логіку мислення.

Контрастний тип світосприйняття в англо-саксонській лінгвокультурі презентує концепт "чесність (honesty)", що поціновується надзвичайно високо і позиціонується як одна з найкращих людських якостей: *Honesty is the best policy* – "Чесність – найкраща політика"; *Honesty may be dear bought, but can never be an ill pennyworth* – "Чесність може дорого обійти-

ся, але ніколи не втратить ціни"; *No honest man ever repented of his honesty* – "Жодна чесна людина ніколи не пошкодує про свою чесність"; *Knavery may serve for a turn, but honesty is best at the long run* – "Хитрість може стати у нагоді на повороті, але для довгої мандрівки найкраще чесність"; *Plain dealing is a jewel* – "Чесність – це скарб". *Open confession is good for the soul* – "Чесне зізнання – це добре для душі"; *A man never surfeits of too much honesty* – "Для людини чесності ніколи не буде забагато"; *An honest look covers many faults* – "Чесний погляд покриває багато вад"; *A thread will tie an honest man better than a rope will do a rogue* – "Нитка краще зв'яже чесну людину, ніж канат пройдисвіта"; *He is wise that is honest* – "Той розумний, хто чесний" [PDP, 48–50].

Із "чесністю" тісно пов'язане поняття *fair play* – "чесна гра", специфічне для британського мовно-культурного простору: *Fair play's jewel* – "Чесна гра – це скарб"; *Fair exchange is no robbery* – "Чесний обмін – це не кража"; *Two to one is odds* – "Двоє на одного – це забагато"; *Many dogs may easily worry one hare* – "Багато собак легко зацькують одного зайця"; *It is no play where one greets and another laughs* – "Це не гра, коли один плаче, а другий сміється"; *Turn around is fair play* – "Обернутися навкруги – це чесна гра" (тобто показати, що нічого не ховаєш за спиною) [PDP, 53].

Спочатку принцип *fair play* застосовувався у проведенні спортивних заходів та регламентував поведінку джентельменів, що брали в них участь. Згодом відбулося розширення його змістової сфери, адже в національному англійському світі велику роль відіграє дотримання правил [Цветкова 2001, 178]. Головною ознакою "чесної гри" в наведених афоризмах є втілення ідеалів справедливості, що передбачає збереження рівноваги сил, відповідальність "сильного" за "слабкого", дії у відповідності із встановленими правилами (законами) [Там само]. На нашу думку, англійський концепт *honesty* пов'язаний швидше зі специфікою категоризації "розуму" в англійській лінгвокультурі, ніж з морально-етичною сферою. Чесність є практичним застосуванням принципів "доцільного раціоналізму", адже бути чесним і дотримуватися законів – це розумно і взаємовигідно, і тут доречно згадати поширеність в Англії усних домовленостей, що базуються на взаємній довірі (навіть у сфері бізнесу), та відсутність у Великобританії "записаної" конституції.

В англійському афористичному фонді виділяється група паремій, що містить інформацію про надзвичайну рідкісність та практичну невивідність "чесності", особливо у справах бізнесу: *Honesty is a jewel, but much out of fashion* – "Чесність – це коштовність, але дуже старомодна"; *Honesty is praised and starves* – "Чесність прославляється і голодує"; *Confess and be hanged* – "Зізнайся і будь повішеним"; *Honesty is ill to thrive by* – "На чесності не розбагатієш"; *Plain dealing is praised more than practised* – "Чесне ведення справ більше хвалиться, ніж практикується"; *Plain dealing is dead, and died without issue* – "Чесне ведення справ поме-

рло без нащадків"; *He, that resolves to deal with none but honest men, must leave off dealing* – "Той, хто вирішив вести справи лише із чесними, нехай краще полишить справи" [PDP, 53–54]. Наведені афоризми не зменшують "вартості" чесності, а відбивають філософсько-песимістичні погляди на недосконалість світу, що є проявом "пейоративної домінанти фразеологічної семантики, властивої мовам світу загалом" [Мокиєнко 1995, 4].

Отже, "хитрість" як фундаментальна категорія морально-етичної сфери етносів розвиває амбівалентну аксіологію у національно-мовних картинах світу. Спільним для досліджуваних лінгвокультур є пейоративне осмислення "хитрості", зумовлене християнською етикою, та переконання в недовговічності успіху, що досягається нечесним шляхом. До універсалій в пареміологічному корпусі мовно-культурних ареалів також належить тлумачення "хитрості" як різновиду прагматично-орієнтованого розуму із загальною меліоративною аксіологією.

Аналіз культурних концептів: італ. *furberia* – та англ. *honesty*, укр. *щирість* як опозитивних до "хитрості" понять засвідчує різновекторність соціокультурних пріоритетів досліджуваних мовних ареалів. Італійський концепт *furberia*, сформований під впливом екстралінгвістичних історико-психологічних чинників, спрямований на реалізацію потреб особистості без порушення соціальної рівноваги. Англійське етноспецифічне поняття *honesty* та видове щодо нього *fair-play* є втіленням принципів "доцільного раціоналізму", що декларує "відкритість" і "прозорість" як оптимальні засади суспільної та міжособистісної взаємодії. Український концепт *щирість* є сконденсованим вираженням світоглядних та світосприймальних засад української культури, позначеної емоційністю та кордоцентричністю.

Вивчення етномовних реалізацій концепту "хитрість" крізь призму опозитивних понять, емоційно-оцінних метафор, національних маркованих асоціацій та із залученням енциклопедичних знань засвідчує єдність концептуарію культури, системність культурної інформації на когнітивному рівні свідомості представника певної соціокультурної спільноти.

The article deals with the contrastive research of concept "cunning" on the material of Ukrainian, Russian, English and Italian proverbs. Universal and ethnic semantic components of the concept are described, the attempt is made to cast light on its cognitive connections, status in the conceptual spheres of national cultures. Based on the language facts the conclusions are made about ethnic peculiarities of world outlook, cultural and value orientations of the nations.

Key words: cognitive level of the ethnic person, cognitive semantics, concept.

1. *Алефиренко Н.Ф.* Этноэпидемический концепт и внутренняя форма языкового знака // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – №1. – С. 70–81. 2. *Болдырев Н.Н.* Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – №1. – С. 18–36. 3. *Водовозова Е.Н.* Как люди на белом свете живут. Итальянцы. Издание третье, переработанное и значительно дополненное. – С.-Пб., 1903. 4. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004.

– 284 с. 5. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 262 с. 6. *Костюкович Е.А.* Еда: итальянское счастье / Предисловие Умберто Эко. – М.: Эксмо, 2006. – 816 с. 7. *Кузьменкова Ю.Б.* Английская и русская вежливость в контексте культурных традиций // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2005. – №2. – С.7–17. 8. *Мокиенко В.М.* Идеография и историко-этимологический анализ фразеологии // Вопросы языкознания. – 1995. – №4. – С.3–13. 9. *Осовская М.* Рыцарь и буржуа // Исследование по истории морали. – М., 1987. – С. 373–396. 9. *Письменна Ю.О.* Український культурний концепт "щирість" та італійське "semplicità" // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць. – Випуск 18. Книга 2. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – С.65–68. 10. *ПП – Прислів'я та приказки / Упор. М.М. Пазяк.* – Т. I. – К., 1989. – 357 с. Т. II. – К., 1991. – 386 с. 11. *ПРН – Даль В. И.* Пословицы русского народа: Сборник в 2-х т. – М.: Худож. лит., 1984. – Т. 1. – 383 с.; Т. 2. – 399 с. 12. *Рахилина Е.В.* О тенденциях в развитии когнитивной семантики // Известия АН. Серия литературы и языка. – 2000. – Том 59. – №3. – С. 3–15. 13. *Стендаль Ф.* Собрание сочинений в 9 томах. – М.: Правда, 1959. – Т. 9. – 453 с. 14. *Цветкова М.В.* Английское // Межкультурная коммуникация: Учеб. пособие. – Н. Новгород: Деком, 2001. – С. 158–184. 15. *DPI – Lapucci C.* Dizionario dei proverbi italiani con saggio introduttivo sul proverbio e la sua storia. – Firenze: "Le Monier", 2007. – 1127 p. 16. *PDP – Fergusson R.* The Penguin Dictionary of Proverbs. – L.: Penguin Books, 1983. – 331 p.